

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Jak postavit zeď: Formování rétorických dovedností pomocí hereckých
cvičení

How to Build a Wall: Forming Rhetorical Skills Through Acting Exercises

Tereza Marešová

Vedoucí práce:	PhDr. Stanislav Štěpáník, Ph.D.
Studijní program:	Specializace v pedagogice
Studijní obor:	B ČJ – ZSV

2018

Odevzdáním této bakalářské práce na téma Jak postavit zeď: Formování rétorických dovedností pomocí hereckých cvičení potvrzuji, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Praha, 20. 4. 2018

.....

Tereza Marešová

Poděkování

Ráda bych zde poděkovala vedoucímu mé práce PhDr. Stanislavu Štěpáníkovi, Ph.D., za obdivuhodnou trpělivost, čas, za poskytnutí rad a cenných připomínek a za vlídnost a profesionální přístup během konzultací mé práce. Dále bych ráda poděkovala své rodině za podporu a pomoc po celou dobu mých studií.

ABSTRAKT

Bakalářská práce pojednává o vlivu hereckých cvičení na rozvoj rétorických dovedností jedince. Cílem práce je zhodnotit, zda jsou herecká cvičení prospěšná při nápravě artikulačních vad a chyb v mluveném přednesu. Zkoumána jsou zejména cvičení zaměřená na správné techniky respirační, fonační a artikulační.

Práce je rozdělena do dvou částí, teoretické a praktické. Teoretická část práce se věnuje stručnému popisu lingvistických disciplín souvisejících s tímto tématem, konkrétně jsou to fonetika, fonologie a rétorika. V souvislosti s fonetikou a fonologií je v práci uveden popis fyziologie mluvidel (tedy popis respiračního, fonačního a artikulačního ústrojí), rozlišení různých druhů artikulace a zvuková stránka a modulační faktory souvislé řeči. Z témat rétoriky a základů řečové kultury se práce věnuje popisu nejčastějších artikulačních vad.

Praktická část práce obsahuje vlastní výzkum třech subjektů, účastníků letních hereckých kurzů, konkrétně kurzu činoherního herectví, který se věnuje zejména technice jevištní mluvy. V úvodu praktické části je také popsán průběh úvodních teoretických přednášek kurzu, které svými tématy kopírují teoretickou část práce. Výzkum sleduje výchozí úroveň rétorických dovedností všech tří subjektů, intervenci v podobě hereckých cvičení, diskuzi nad jejich účinností, zlepšením v interpretaci textu a napravováním chyb v mluveném přednesu a závěrečné zhodnocení pokroků jednotlivých subjektů. Závěr obsahuje zhodnocení úspěšnosti kurzu a poznatky vyplývající z vlastního výzkumu.

KLÍČOVÁ SLOVA

rétorika, rétorické schopnosti, fonetika, fonologie, řečová kultura, řečové a komunikační dovednosti, výslovnostní vady, herecké kurzy, herecká cvičení, Kurzy NAPLNO

ABSTRACT

The bachelor's thesis deals with the influence of acting exercises on the improvement of the rhetorical skills. The purpose of the thesis is to evaluate whether the acting exercises are

beneficial to correcting articulation defects and errors in speech. Especially exercises focused on correct respiratory, phonational and articulation techniques are explored.

The thesis is divided into two parts, theoretical and practical. The theoretical part deals with a brief description of linguistic disciplines related to this topic, namely phonetics, phonology and rhetoric. In the context of phonetics and phonology, the thesis describes the physiology of the speech organs (the description of the respiratory, phonational and articulation system), the distinction of different types of articulation and the sound aspect and the modulation factors of contiguous speech. From the topics of rhetoric and the base of speech culture, the thesis deals with the description of the most common articulation defects.

The practical part of the thesis includes the research of three subjects itself, participants of the summer acting courses, namely the course of drama acting, which deals mainly with the technique of stage speech. In the beginning of the practical part of the work are also described theoretical lectures of the course which with their themes copy the theoretical part of the work. The research describes the basic level of the rhetorical skills of all three subjects, intervention in the form of acting exercises, discussing their effectivity, the improvement of text interpretation, correcting mistakes in speech, and the final progress of individual subjects. Conclusion includes an evaluation of the course's success rate and the findings of research as such.

KEY WORDS

rhetoric, rhetorical skills, phonetics, phonology, speech culture, rhetorical and communication abilities, articulation defects, acting courses, acting exercises, Kurzy NAPLNO

Obsah

Teoretická část.....	9
1 Úvod	9
2 Jak postavit zed'	10
3 Fonetika a fonologie	11
3.1 Mluvidla.....	11
3.1.1 Ústrojí dýchací (respirační)	11
3.1.2 Ústrojí hlasové (fonační)	12
3.1.3 Ústrojí hláskovací (artikulační)	13
3.2 Artikulace.....	16
3.2.1 Artikulace vokalická.....	16
3.2.2 Artikulace konsonantická	18
3.3 Zvuková stránka a modulační faktory souvislé řeči	20
3.3.1 Členění souvislé řeči.....	20
3.3.2 Zvuková modulace mluveného projevu	22
4 Rétorika a základy řečové kultury	24
4.1 Dyslálie - vady výslovnosti.....	25
4.1.1 Rotacismus.....	26
4.1.2 Sigmatismus.....	26
4.1.3 Lambdacismus	27
Praktická část.....	28
5 Úvod praktické části	28
6 Kurzy NAPLNO	29
6.1 Činoherní herectví.....	29
7 Průběh úvodní části kurzu	30

7.1	Respirace.....	30
7.2	Fonace.....	31
7.3	Artikulace.....	32
7.4	Rétorika a řečová kultura.....	33
7.4.1	Modulace řečového projevu.....	34
7.4.2	Interpretace textu.....	35
8	Výběr vzorků.....	36
9	Vlastní výzkum.....	39
9.1	Vzorek číslo jedna.....	39
9.1.1	Výchozí stav.....	39
9.1.2	Intervence.....	39
9.1.3	Výsledek.....	40
9.1.4	Zhodnocení výsledku.....	41
9.2	Vzorek číslo dva.....	41
9.2.1	Výchozí stav.....	41
9.2.2	Intervence.....	42
9.2.3	Výsledek.....	43
9.2.4	Zhodnocení výsledku.....	43
9.3	Vzorek číslo tři.....	43
9.3.1	Výchozí stav.....	44
9.3.2	Intervence.....	44
9.3.3	Výsledek.....	45
9.3.4	Zhodnocení výsledku.....	45
10	Závěr praktické části.....	47
11	Závěr.....	49

12	Seznam použité literatury	51
----	---------------------------------	----

Teoretická část

1 Úvod

Téma bakalářské práce jsem si zvolila se záměrem propojit svůj dlouholetý zájem o divadlo a herectví s oborem, který studuji, tedy českým jazykem a literaturou se zaměřením na vzdělávání. Výuka českého jazyka by měla být úzce spojena s výukou fonetiky, fonologie, rétoriky a řečové kultury, ačkoliv tomu tak u základního a středního vzdělávání bohužel nebývá. Poznatky těchto lingvistických disciplín jsou prakticky využívány právě v herecké profesi, která je pro žáky základních a středních škol lákavá, a proto si často jako svou mimoškolní aktivitu volí dramatické kroužky nebo prázdninové herecké kurzy.

Cílem bakalářské práce je tedy zjistit, zda respirační, fonační a artikulační cvičení využívaná při výuce herectví napomáhají k nápravě artikulačních vad a chyb při mluveném projevu. Dále je cílem práce na základě prostudované literatury vymezit jednotlivé lingvistické disciplíny nejvíce související s rozvojem rétorických dovedností a popsat nejvýznamnější problematiky, kterými se zabývají.

Práce je rozdělena na dvě části, teoretickou a praktickou. Teoretická část je zaměřena na popis třech lingvistických disciplín, konkrétně fonetiky, fonologie a rétoriky. Podrobněji se chci zaměřit na popis činnosti mluvidel, fyziologické aspekty tvorby řeči, modulační faktory souvislé řeči a nejčastější vady výslovnosti.

V praktické části jsem se rozhodla pro vlastní výzkum. Ten probíhal v roce 2016 na druhém ročníku letních hereckých kurzů zaštitěných Horáckým divadlem Jihlava, na Kurzech NAPLNO. V souladu s teoretickou částí práce jsem vybrala tři účastníky kurzu činoherního herectví, který se nejvíce věnuje hlasové přípravě, kultuře mluveného projevu a technice jevištní mluvy. Každý z vybraných subjektů prokazoval určitou artikulační vadu či jinou chybu přednesu. Mým cílem je tyto chyby popsat, uvést, jaká cvičení a jaké techniky lektor kurzu použil k jejich nápravě, a zhodnotit, zda byla tato cvičení dostatečná a vhodná k nápravě těchto chyb či nikoliv.

Hlavními podklady teoretické části práce byly publikace Fonetika a fonologie češtiny (1994) od Zdeny Palkové, Základ fonetiky (1989) Milana Romportla, Rétorika (2006) od Boženy Buchtové a další publikace uvedené v závěru práce v seznamu použité literatury.

2 Jak postavit zed'

Hned na začátku své práce bych ráda vysvětlila její název. Osvojování či formování rétorických dovedností se dá snadno metaforicky přirovnat ke stavbě zdi. Než začneme se samotnou stavbou, je důležité mít kvalitní základy, kvalitní kus země, který můžeme vylít betonem či vypořadžit dřevěnými fošnami a na něm začít stavět. To jsou naše mluvidla - fyziologický základ, od kterého se vše odvíjí, který nám darovala biologická determinace a který můžeme pravidelným tréninkem „opracovávat“.

Další nezbytností pro stavbu zdi je kvalitní materiál, ze kterého budeme stavět. V případě stavby zdi by to s největší pravděpodobností byly ty nejlepší pálené cihly, u rétorických dovedností je to kvalitní, rozmanitá a široká slovní zásoba. Tu získáváme například pravidelnou četbou.

Cihly by nám ovšem nedržely pohromadě, pokud bychom neměli dobrý spojovací materiál, dobře umíchanou maltu. K té můžeme připodobnit procesy produkce a percepce řeči a struktury v mozku, které tyto procesy umožňují.

Zed' můžeme nechat hrubou, neomítnutou, surovou. Nebo ji můžeme pokrýt bytelným štukem, hezkou omítkou, vše uhladit a natřít zářivými barvami. A to jsou právě ty rétorické dovednosti, o kterých je a ještě bude v této práci řeč. Záleží jen na nás, jestli chceme mít pouze srozumitelný projev či jestli chceme, aby byl kultivovaný, odlišný, zapamatovatelný a příjemný. Toho dosáhneme studiem rétoriky, pravidelným tréninkem a velkou snahou.

V následujících částech své bakalářské práce bych se ráda zaměřila na jednotlivé aspekty určující úroveň našich rétorických dovedností a lingvistické disciplíny, které tyto aspekty zkoumají.

3 Fonetika a fonologie

První disciplínou úzce související s tématem mé práce je **fonetika**. Jedná se o vědu, která pojednává o zvukové stránce jazyka, vymezuje se „jako věda zkoumající artikulační, akustickou a percepční stránku zvukových prvků, z nichž je zvuková podoba jazyka vybudována“ (Romportl, 1989, s. 12). Pro potřeby mé práce jsou nejvýznamnější poznatky fonetiky obecné, zejména potom popis mluvidel.

Druhou významnou vědou je **fonologie**. Palková ji ve své knize Fonetika a fonologie češtiny představuje jako popis zvukové formy jazyka zachycující jeho systém a systémové vztahy. Zároveň ovšem fonologie popisuje i vyšší zvukové roviny. Můžeme říci, že fonologie zkoumá zvuky lidské řeči z hlediska jejich funkce, tedy jejich místo ve zvukovém systému jazyka. Zajímá se jen o ty složky, které jsou významotvorné - diferencují slovní tvary, ale i výpovědi s různou komunikační funkcí.

3.1 Mluvidla

Termínem mluvidla označujeme všechna ústrojí, která se účastní tvorby řeči (od vzniku výdechového proudu až po výslednou artikulaci hlásky). V užším pojetí může být pojem mluvidla chápán jako orgány artikulačního ústrojí přímo se účastnící výsledné artikulace.

3.1.1 Ústrojí dýchací (respirační)

Dýchací ústrojí stojí na počátku vzniku řeči, vytváří výdechový proud, který je posléze modifikován ústrojím fonačním a artikulačním.

Základ tohoto ústrojí tvoří plíce, do nichž je vzduch „přiváděn vzduchovou trubicí (průdušnicí, tracheou), která se v plicích rozvětňuje v průdušky (bronchi), ty dále v průdušinky, až nakonec v plicní sklípky (alveoli)“ (Romportl, 1989, s. 14). Jedná se o párový orgán, tedy o dva vzdušné vaky uložené v hrudním koši. Ten je tvořen hrudní páteří a dvanácti páry žebor. „Horní žebra se připínají vpředu chrupavkami k hrudní kosti, další páry žebor se připínají k žeborům nejbliže vyšším, poslední dva páry jsou volné“ (Romportl, 1989, s. 15). Při dýchání se žebra díky mezižeborním svalům zdvihají, tím mění objem

hrudního koše. Pohyby pohrudnice, která hrudní koš pokrývá, kopíruje poplicnice - tenká blána obepínající plíce.

Na spodní straně hrudní dutiny, ve které se nachází hrudní koš, je umístěna i bránice, plochý sval oddělující dutinu břišní a hrudní. Při snížení bránice se zvětšuje objem hrudní dutiny. Zapojením či nezapojením bránice můžeme dýchání rozlišit na dva typy: na dýchání hrudní, které můžeme obvykle volně ovládat, a na dýchání břišní, které je spontánní. Běžně jsou ale oba typy smíšené. „Tradována je teze, že u žen převládá kostální (hrudní) složka, u mužů složka abdominální (břišní). Více však patrně záleží na poloze těla, stupni námahy, vědomém úsilí mluvčího ap.“ (Palková, 1994, s. 48).

Objem plic (také jinak jejich vitální kapacita - množství vzduchu od maximálního nádechu po maximální výdech) je individuální a pohybuje se kolem 3,5 až 4 litrů. Při běžném nádechu operujeme s asi 0,5 litru vzduchu, vdechnout ale můžeme až dva litry doplňkového vzduchu, stejně tak můžeme vydechnout o něco menší část vzduchu rezervního. V plicích vždy zůstává zhruba 0,8 litru vzduchu reziduálního, který nedokážeme ovládat vůlí.

Poměr délky vdechu a výdechu se liší při klidovém dýchání (kdy je poměr zhruba 2 : 3) a při mluvě či zpěvu. Zde se může rozdíl pohybovat i kolem poměru 1 : 7 až 1 : 13.

3.1.2 Ústrojí hlasové (fonační)

Hlasové ústrojí přetváří nehlasný výdechový proud utvořený v ústrojí dýchacím na výdechový proud fonační. Je umístěno v hrtanu a jeho základní součástí jsou hlasivky.

Hrtan je tvořen chrupavkami, zejména pak chrupavkou prstencovou, která navazuje na průdušnici, a chrupavkou štítnou umístěnou nad prstencovou, kterou tvoří dvě ploténky srůstající v ostrou hranu hmatatelnou na přední části krku (tzv. „ohryzek“). Obě ploténky jsou svými horními rohy napojeny pomocí vaziva na jazylkovou kost. „V úhlu chrupavky štítné se na vnitřní straně připíná chrupavčitý příklůpek hrtanový, který se při polykání sklání přes vstup do hrtanu a zabraňuje vniknutí potravy do hrtanu a do plic, při dýchání se zvedá a uvolňuje cestu vdechovanému a vydechovanému vzduchu“ (Romportl, 1989, s. 18).

U horního okraje zadní ploténky prstencové chrupavky se nachází chrupavky hlasivkové. Jedná se o párový orgán tvarem připomínající trojboký hranol. Mezi nimi a chrupavkou

štitnou se v nejužší části hrtanu nachází dva sliznicí pokryté vazy, hlasivky. Jejich součástí je též soustava svalů, které se spoluúčastní na sbližování a oddalování či napínání a povolování hlasivek.

Při dýchání na sebe hlasivky těsně nedoléhají, jsou povolené. Mezi nimi je utvořena takzvaná hlasová štěrbina ve tvaru trojúhelníku. Výdechovému proudu tudíž není kladen žádný odpor a vzduch štěrbinou volně proudí. Při tvorbě hlasu se ovšem hlasivky napnou, čímž se uzavře hlasová štěrbina a výdechový proud nemůže dál proudit. Pod sevřenými hlasivkami se zastaví a začíná se zhušťovat, čímž vzniká přetlak. „Vzniklým tlakem se pružné hlasivky na krátký okamžik oddálí (hlasová štěrbina se ve střední části pootevře), většina nahromaděného vzduchu unikne nad hlasivky a postupuje vzhůru dýchací cestou“ (Palková, 1994, s. 54). Hlasivky jsou ovšem pružné, a proto se vrací do svého výchozího postavení, celý děj se periodicky opakuje. Díky této periodicitě se vzduch nad hrtanem v pravidelných intervalech zhušťuje a zase zředuje - vzniká tak vzduchová vlna, kterou lidské ucho vnímá jako zvuk tónové povahy.

3.1.3 Ústrojí hláskovací (artikulační)

Ústrojím artikulačním se rozumí všechny orgány, které se nějakým způsobem podílí na modifikaci hlasu, který vzniká díky fonačnímu ústrojí (viz předchozí kapitola). V podstatě můžeme artikulační ústrojí rozdělit na dvě části: na komplex rezonančních dutin (či center) a vlastní artikulační orgány (tedy mluvidla v užším smyslu slova).

Rezonanční dutiny

Rozlišujeme tři takzvané nadhrtanové rezonanční dutiny: ústní, hrdelní a nosní, přičemž první dvě dutiny jsou těsně propojené a tvoří souvislý prostor. „Tón dutiny ústní je někdy označován za hlavní akustický prvek, který charakterizuje samohlásku (dříve proto nazýván tónem charakteristickým)“ (Romportl, 1989, s. 23). Ústní dutina je také nejvíce využívána při artikulaci souhlásek - to proto, že naskýtá nejvíce možností pro tvorbu překážek výdechovému proudu. Dutina nosní je naopak neměnná, může nebo nemusí být zapojována do artikulace zvedáním a spouštěním měkkého patra, tedy vytvářením a opětovným

uvolňováním patrohltanového závěru. Je rozdělena na dvě symetrické části nosní přepážkou a na další drobnější úseky a záhyby.

Artikulační orgány (mluvidla v užším smyslu slova)

Rty (labia) uzavírají otvor do ústní dutiny. Mezi horním a dolním rtem vzniká při řeči retní štěrbina, která může měnit svůj tvar i svou velikost či se úplně uzavřít. Podle míry zaokrouhlení rtů můžeme například rozlišit hlásky zaokrouhlené (tedy labializované) a nezaokrouhlené (nelabializované).

„Vedle toho se pomocí rtů vytvářejí samostatné zvuky šumové povahy. Hlásky takto tvořené se nazývají souhrnně retné (hlásky labiální, labiály). Hlásky obouretné (bilabiální) vznikají vzájemným dotykem nebo přiblížením obou rtů (v češtině např. p); hlásky retozubné (labiodentální) vznikají artikulací spodního rtu proti horním řezákům (v češtině např. f)“ (Palková, 1994, s. 63).

Zuby (dentes) se na artikulaci nepodílejí aktivně. O zadní plochu horních řezáků se při tvorbě zubních (dentálních) hlásek opírá špička jazyka. Dále se zuby účastní artikulace labiodentál, jak je zmíněno výše.

Dásňový výstupek (alveolární, tj. alveoly) je zvrásněná část sliznice horní čelisti, nachází se těsně za horními zuby. Je to opět pasivní člen artikulace. Tvoří se díky němu a díky špičce jazyka hlásky dásňové (alveolární), popřípadě zubodásňové (alveodontální).

Tvrdé patro (palatum durum) je strop ústní dutiny složený ze dvou vzhůru vyklenutých kostěných destiček. Slouží jako pasivní protějšek pro přední část jazyka při tvorbě hlásek tvrdopatrových, t.j. palatálních či předopatrových, kam v češtině řadíme například hlásku [tʰ].

Měkké patro (palatum molle) je svalová hmota navazující na tvrdé patro a spolu s ním tvoří strop dutiny ústní. Artikulace se účastní aktivně i pasivně.

Aktivní účast je založená na vyklenutí a vytvoření patrohltanového závěru (viz předchozí podkapitola), čímž zamezí průchodu výdechového proudu nosní dutinou. Tak je tomu u většiny českých hlásek, ty jsou z tohoto důvodu nazývány ústní. „Je-li měkké patro

v klidové poloze jako při dýchání, prochází výdechový proud dutinou nosní. Zní-li současně hlas, je obohacován o rezonanční tón této dutiny, tj. vzniká zvuk s „nosním zabarvením“. Hlásky nosově zabarvené se nazývají nosovky (nazály); (...)“ (Palková, 1994, s. 64).

Pasivním členem artikulace se měkké patro stává v momentě tvoření velárních, tedy zadopatrových hlásek. V tomto případě slouží měkké patro jako protějšek zadní části hřbetu jazyka.

Čípek (uvula) zakončuje měkké patro, pasivně kopíruje jeho pohyby. Jeho využití při tvorbě řeči není časté, jeho rozkmitání způsobuje takzvanou čípkovou (neboli uvulární) artikulaci.

„**Zadní stěna hrdelní dutiny** (anatomicky zadní stěna hltanu v části pod místem patrohltanového závěru) slouží jako pasivní protějšek artikulace kořene jazyka. Vznikají hlásky hrdelné (pharyngální). Tato artikulace je rovněž poměrně řídká“ (Palková, 1994, s. 64).

Spodní čelist (mandibula) se při artikulaci pohybuje dvěma směry, vertikálním a horizontálním. Pohyb v horizontálním směru je méně patrný, mění vzájemnou polohu dolních a horních zubů, čímž ovlivňuje průchod výdechového proudu mezi řezáky a jazykem. Pohybem vertikálním se rozumí přibližování se k nepohyblivé horní čelisti či oddalování se od ní, čímž se mění tzv. čelistní úhel, který svírají, a tím se mění otevřenost ústní dutiny.

Jazyk (lingua) je svalový orgán nacházející se v dutině ústní, který můžeme rozdělit na tři části: hrot (apex), hřbet (dorsum) a kořen (radix). Podle těchto částí a jejich účasti při artikulaci rozlišujeme hlásky apikální (artikulace se účastní špička jazyka), dorzální (při artikulaci převládá činnost vrchní plochy jazyka), retroflexní (v tomto případě se špička jazyka obrátí dozadu proti klenbě tvrdého patra) a řídké hlásky radikální. Při artikulaci samohlásek se jazyk pohybuje zároveň ve směru vertikálním a horizontálním. Dle vertikální polohy hřbetu jazyka rozlišujeme vokály vysoké, středové a nízké. Horizontální posun špičky jazyka dělí samohlásky na přední, střední (centrální) a zadní.

3.2 Artikulace

„V klidové poloze (při dýchání) jsou rty i čelisti sevřeny, hmota jazyka je volně uložena na spodině ústní a vyplňuje celou ústní dutinu, měkké patro je volně svěšeno a proud dechu odchází z hrtanu přes zadní část dutiny hrdelní a dutinu nosní“ (Palková, 1994, s. 67). Při tvorbě řeči se cesta výdechového proudu mění - otevírají se rty, povolují čelisti a proud prochází ústní dutinou. Artikulační orgány mu do cesty kladou překážky či zaujímají určitý tvar, čímž ho různými způsoby modifikují. Podle těchto způsobů můžeme artikulaci rozdělit na vokalickou a konsonantickou.

Při tvoření hlásky rozlišujeme tři fáze. Počáteční fáze se nazývá intenze, mluvidla se dostávají z klidového do artikulačního postavení. Při další fázi, takzvané tenzi, se mluvidla nachází v postavení typickém pro hlásku a setrvávají v něm. V závěrečné fázi, tedy detenzi, mluvidla opouštějí postavení ve vrcholné fázi zpět do klidové polohy nebo do tenze k další hlásce.

3.2.1 Artikulace vokalická

Principem vokalické artikulace je vytvoření rezonančních prostorů určité velikosti a určitého tvaru, čímž vznikají zvuky převážně tónového charakteru, tedy samohlásky (Palková, 1994, s. 68). Tvar a velikost zmíněných prostor nejvíce ovlivňuje postavení jazyka a rtů. (viz podkapitola 3.1.3, oddíl Artikulační orgány) Mimo tyto faktory působí ještě další, tvoří tak distinktivní rysy hlásky¹.

Nosovost

V klidovém postavení, tedy nedochází-li k tvorbě řeči, výdechový proud nachází cestu nosní dutinou. Pokud současně prochází dech nosem a tvoří se hlas, zní tento hlas nosově, hlásky takto doplněné o nosní rezonanci nazýváme nazální (nosní). Jestliže se artikulace nosní dutina neúčastní, hlásky při této artikulaci vznikající nazýváme orální (ústní).

¹ Distinktivní rysy jsou vlastnosti, kterými se od sebe vzájemně liší jednotlivé fonémy, viz Palková (1994).

Kvantita vokálů

Můžeme říci, že kvantita vokálu, tedy délka jeho trvání, závisí na tom, po jak dlouhou dobu artikulační orgány setrvávají ve svém napětí. Opozice krátkého a dlouhého vokálu je významotvorná (například láska - laská, péče - peče a podobně). Mluví se často dopouští nespisovného krácení vokálů (například u slova prosím - prosim) či nespisovného prodlužování s expresivním příznakem (například moc - móóóc).

K alternaci vokalických fonémů (tedy ke střídání krátkého a dlouhého vokálu) dochází mimo jiné při: flexi sloves s jednoslabičným infinitivem (například krýt - kryje), flexi jednoslabičných podstatných jmen v mužském rodě (například 1. pád - hrách, 2. pád - hrachu) či odvozování slov (například háj - hajný).

Napjatost

„Napjatost svalstva jazyka a rtů při artikulaci není pro zvuk samohlásky tak významná, aby její změny umožnily odlišovat samohláskové typy. Napjatost se většinou promítá jako průvodní kvalita zavřenosti samohlásek. Její stupeň však obvykle patří k charakteristickým zvukovým rysům konkrétního jazyka“ (Palková, 1994, s. 73).

Diftongy

Dvojhlasčky, neboli diftongy, jsou taková seskupení hlásek, v nichž vokaličnost zachovává pouze první část, takzvané jádro, následná hláska -u- není slabikotvorná, nazývá se polovokálem. Ve zvukové realizaci probíhá jediný pohyb mluvidel. „Kritériem pro rozlišení plynulého pohybu při artikulaci dvou sousedících jednoduchých samohlásek a pohybu uvnitř dvojhlasčky je tautoslabičnost dvojhlasčky: vzniklý zvuk hodnotí uživatel jazyka jako součást jedné slabiky. Je to tedy kritérium percepčně jazykové, opřené o celkovou strukturu jazyka, nikoli pouze o podobu artikulačního pohybu“ (Palková, 1994, s. 72). U českých slov se objevuje pouze diftong -ou-, u slov přejatých se objevují dvojhlasčky -au- a -eu-.

3.2.2 Artikulace konsonantická

Konsonantická artikulace je založena na vytvoření překážky výdechovému proudu, čímž vznikají zvuky šumové povahy, tedy souhlásky (Palková, 1994, s. 68). Podle druhu překážky a podle toho, jakým způsobem přes ni výdechový proud prochází, dělíme konsonantickou artikulaci na tři základní typy: závěrovou, úžinovou a polozávěrovou. Dále se objevují jejich specifické varianty.

Závěrová (okluzivní) artikulace

U tohoto typu artikulace je v tenzní fázi cesta výdechového proudu zcela uzavřena překážkou. Okamžité a jednorázové odstranění překážky v detenzní fázi vede k uvolnění nahromaděného vzduchu a vzniku šumu.

Tímto druhem artikulace se tvoří okluzivy (hlásky závěrové, okamžité; rozhodujícím je zde kritérium trvání, tedy délky artikulace), každá okluziva je zároveň explozivou (tedy hláskou raženou, zde je rozhodující kritérium sluchového dojmu). V českém jazyce jsou takovými hláskami například -p-, -t-, -tʰ-, -g- a další.

Úžinová (konstriktivní) artikulace

Při této artikulaci „se artikulační orgány k sobě na některém místě těsně přiblíží, ale úplně se neuzavřou a ponechají mezi sebou úžinu. Když se výdechový proud v tenzní fázi prodírá touto úžinou, vzniká třecí šum, který tvoří podstatu hlásky. Během detenze se průchod opět uvolní a zvuk zaniká“ (Palková, 1994, s. 74). Vzhledem k tomu, že tenzní fáze může být v tomto případě prodloužena a tím je možné měnit hláskovou kvantitu, nazývají se takto tvořené hlásky kontinuální či trvací. Dále se také užívá název konstriktivy (hlásky úžinové) nebo frikativy (hlásky třené). Mezi tyto hlásky řadíme například -f-, -v-, -s- a další.

Polozávěrová (semiokluzivní) artikulace

O tomto typu artikulace můžeme uvažovat jako o průniku předchozích dvou. Podobně jako u okluziv se vytváří úplný uzávěr výdechového proudu. Neuvolní se ovšem okamžitě,

explozivně, jako tomu bylo v prvním případě. Svalové napětí artikulačních orgánů vytvářejících tento uzávěr se uvolní a vzniká tak postupně zanikající úžina. „Tenznímu závěru odpovídá kratičká pauza jako u exploziv, následuje třetí šum podobný frikativám. Charakteristický zvuk, který tímto způsobem vzniká, nemůže být prodloužen, prodloužit lze jenom samotnou frikativní část“ (Palková, 1994, s. 74). Z tohoto důvodu nazýváme hlásky takto tvořené jako semiokluzivy (hlásky polozávěrové) či afrikáty (hlásky polotřené). Do této skupiny řadíme hlásky -c- a -č-.

Specifické varianty základních typů konsonantické artikulace

Kromě základních variant konsonantické artikulace existují další typy souhláskového tvoření, hlásky jimi tvořené jsou mimo zvuků šumové povahy obohaceny o další tónové složky a dělíme je do následujících skupin.

a) Nazální explozivy jsou obohaceny o tónovou složku nosní rezonance. Při tvoření většiny hlásek prochází výdechový proud pouze přes dutinu hrdelní a ústní, měkké patro je vyklenuté a zamezuje průchodu proudu nosní dutinou (viz podkapitola 3.1.3, oddíl Rezonanční dutiny). V případě, že je měkké patro při intenzní fázi spuštěno, dochází k průchodu výdechového proudu i touto dutinou, vzniká tím nosní rezonance a hlas získává jisté zabarvení. Jako nazální explozivy označujeme hlásky -m-, -n- a -ň-.

b) Vibranty, neboli hlásky kmitavé, jsou tvořeny zvláštním typem úžinové artikulace, „při němž se určitá pohyblivá část mluvidel během tenze rozkmitává. Bývá to špička jazyka nebo okraje zadní části jazyka a měkkého patra, případně čípek. Současně se zužuje průchod hrdelní dutinou (kořen jazyka se posouvá dozadu). Základem této artikulace je svalové napětí příslušných orgánů, které zvyšuje jejich pružnost. Vlastní rozkmitání způsobuje především tlak výdechového proudu“ (Palková, 1994, s. 75). Podle toho, kterou část mluvidel tento tlak rozkmitává, můžeme rozlišit například předojazyčné -r- tvořené vibrací špičky jazyka opírající se o dásňové výstupky nebo uvulární -r- vznikající kmitáním čípku či okraje měkkého patra. Pochopitelně do této skupiny řadíme hlásku -r- a -ř-.

c) Bokové frikativy vznikají zvláštním typem úžinové artikulace. U většiny konstriktiv je úžina, skrze kterou uniká výdechový proud, situovaná ve středu dvou přiblížených

artikulačních orgánů. U bokových (také jinak laterálních hlásek) je naopak artikulační orgán umístěn ve středu cesty výdechového proudu, který poté musí unikat po stranách. Nejčastěji je tímto orgánem jazyk, přičemž se jeho hrot opírá o alveoly, méně časté je potom retroflexní postavení jazyka (viz podkapitola 3.1.3, oddíl Artikulační orgány). Jedinou laterální frikativou v českém jazyce je hláska -l-.

d) Glidy (jinak též approximanty, klouzavé souhlásky či polovokály) nemají výrazné tvoření ani akustickou stavbu. Jejich výrazným rysem ale je, že se „tvar a průchod nadhrtanovými dutinami v podstatě shoduje s postavením při některé samohlásce. Rozdíl je pak spíše v charakteru pohybu. U samohlásek je základem vždy tenze, u těchto frikativ je důležitější směřování k vrcholové pozici ve fázi intenze nebo ústup z ní v detenzi. Tenzní fáze je mimořádně krátká (jinak by vznikla samohláska)“ (Palková, 1994, s. 76). Mezi tyto zvláštní souhlásky řadíme například hlásku -j- podobnou vokálu -i-.

3.3 Zvuková stránka a modulační faktory souvislé řeči

Jak píše Romportl (1989), mluvená řeč tvoří souvislý zvukový proud, který můžeme rozdělit na větší nebo menší celky.

3.3.1 Členění souvislé řeči

Nejvyšší jednotkou mluvního aktu je promluva, která se skládá z jednotlivých výpovědí nebo vět. Ty jsou charakteristické tím, že jsou uzavřené významově a zároveň zvukovými prostředky. Můžeme je nadále členit na slabiky, takty a kóla.

Slabiky

„Slabika je nejmenší jednotkou řeči, v níž dochází k tak těsnému spojení jejích složek, že při rozčlenění proudu řeči nejsme schopni rozdělit jej do úseků menších, aniž porušíme vazbu, umožňující ještě řeči rozumět“ (Romportl, 1989, s. 108). V podstatě můžeme slabiku rozdělit na dva prvky, na slabičné jádro a svah slabiky. Nejčastější uspořádání těchto prvků odpovídá

vzorci svah - jádro - svah. Slabičné jádro je obvykle tvořeno vokálem, případně likvidou mezi konsonanty nebo na konci výrazu, ojediněle i nazálou. Svahy slabiky tvoří konsonanty.

Na počátku slabiky se zřídka objevuje vokalické jádro, je tomu tak například u odvozenin s předponami o-, od-. Začátek takovýchto slabik je doplněn rázem, v projevech nespisovných se vkládá protetické -v- (například „vodnese“). Podle přítomnosti a charakteru svahu za slabičným jádrem dělíme slabiky na otevřené (po vokalickém jádru nenásleduje svah) a zavřené (zakončené konsonantickým svahem).

Takty

„Jako přízvukový takt označujeme spojení několika slabik s jedním přízvukovým vrcholem. V češtině odpovídá taktu nejčastěji jedno slovo, nikoli však bezpodmínečně. Např. ve větě Přijde zítra navečer se shodují tři takty s třemi slovy, ve větě Přijde už / zítra / po obědě je pět slov rozděleno do tří taktů, jak je naznačeno dělicími čárami“ (Romportl, 1989, s. 111).

Takt též může být tvořen skupinou slabik podřízenou slovnímu přízvuku, který vznikne, když některé slovo ztratí samostatný přízvuk a spojí se se slovem sousedním.

Jedním z charakteristických rysů českého jazyka je umístění přízvuku na počátku slova, popřípadě na jednoslabičné předložce spojené se jménem (nevlastní předložky mají potom vlastní slabší slovní přízvuk). Díky této vlastnosti jsou v češtině takty téměř vždy sestupné, výjimky tvoří pouze případy, kdy slovu s přízvukem předchází jednoslabičné slovo bez přízvuku nebo s přízvukem slabším (Romportl, 1989, s. 112).

Kóla

Přízvukové takty se pojí do promluvových úseků, takzvaných kól. Podle Romportlovy definice disponují jednotnou dynamickou a intonační linií. Zvukové ztvárnění má v ortoepické výslovnosti odpovídat členění významovému, samotný promluvový úsek je celkem pouze výslovnostním.

3.3.2 Zvuková modulace mluveného projevu

„V souvislé řeči se vyskytuje řada zvukových jevů, které slouží většinou jako jazykové prostředky a mají svou spisovnou i nespisovnou podobu. (...) V jazyce nejsou vždy využity na stejné úrovni, některé se účastní výstavby slova (taktu), jiné vět, úseků a výpovědí“ (Romportl, 1989, s. 112). Romportl dále rozlišuje tyto jevy na prostředky dynamické a melodické.

Prostředky dynamické

Základním dynamickým prostředkem je přízvuk, o kterém jsem se zmínila již v podkapitole 3.3.1. v souvislosti s takty. Je založený na různé síle přízvučných a nepřízvučných slabik. Větu můžeme rozčlenit na výpovědní jádro a východisko, přízvuk je vždy spojený s významovým jádrem, které je obvykle situované na konec výpovědi. Tento prvek rozlišující význam, komunikační funkci výpovědi a její citové zabarvení, nazýváme přízvukem větným.

Prostředky melodické

„Melodií vět (nebo intonací v užším slova smyslu) nazýváme pohyby hlasu ve větě. Melodií (ve spojení se složkou dynamickou) rozlišujeme v jazyce jednak větu ukončenou od neukončené (větného úseku před koncovou pauzou, po níž bude věta pokračovat), jednak různé druhy ukončených vět (tj. hlavně otázku zjišťovací od ostatních vět), jednak věty pronesené bez citového zabarvení od vět s takovýmto zabarvením“ (Romportl, 1989, s. 114). Kadencí (koncepte Daneše) či melodémem (Romportlova koncepte) tedy označujeme proměnu hlasové výšky, kterou se liší intonémy².

Kromě větné melodie se v souvislé řeči výrazně projevuje členění na významové celky, takzvané frázování. Jednotlivé úseky oddělujeme pauzou, která může být v mnoha případech i významotvorná. Počet pauz ovlivňuje kromě významu i tempo řeči. „Proměnlivost tempa patří k prostředkům časového členění. Podílí se na vzniku segmentace na jednotky souvislé

² Specifický průběh intonace v rámci výpovědi, změny síly a výšky, viz Palková (1994).

řeči. Představuje také jednu ze zvukových kvalit, které vedou ke vzniku příznakových (např. emocionálně zabarvených) forem výpovědi“ (Palková, 1994, s. 317).

4 Rétorika a základy řečové kultury

Rétoriku můžeme označit jako vědu o mluvení, o umění řeči, tedy jako vědu o mluveném projevu v kontrastu s projevem psaným. Vznikla zhruba v pátém století před naším letopočtem (v této době se objevují historicky první dokumenty o rétorice a Gorgias Leontin zakládá první školu rétoriky) jako nauka o tom, jak přednášet řečnické projevy takovým způsobem, aby byly účinné, přesvědčivé, efektní i efektivní. Na rozdíl od poetiky³ se původně rétorika nevěnovala poezii, ale praktické próze - projevům, které nebyly veršované, nebyly určené pro zážitek, ale měly účel praktický, užívaly se u soudu a v politických projevech. Už tehdy studovala jazykové prostředky, šlo i o disciplínu filosofickou. Prvním systematickým pojednáním o řečnickém umění je Aristotelova Rétorika ze čtvrtého století před naším letopočtem.

„Předpokladem dobrého vyjadřování je dokonalé ovládnutí techniky řeči. Napodobováním mluvy ve svém okolí se učíme mluvit již od prvních měsíců. (...) Vývoj řeči je zhruba ukončen v sedmém roce našeho věku. Ve čtrnácti letech jsou naše mluvní návyky již pevně fixované“ (Buchtová, 2006, s. 24). Vzhledem k tomu, že jsme po celý život vystaveni vlivu okolí, který má markantní vliv na vývoj našich rétorických dovedností, a nevyhneme se působení i negativních vzorů, je jednoduché si osvojit chybné techniky mluveného projevu.

Vždy bychom měli mít na paměti důležitost jednotlivých prvků techniky řeči, kterými jsou:

a) správné dýchání (popis respiračního ústrojí viz podkapitola 3.1.1) - mělo by být brániční, vědomě řízené, tiché a klidné, nádech provádíme nosem i ústy zároveň;

b) tvoření hlasu (popis fonačního ústrojí viz podkapitola 3.1.2) - tím je myšleno užití přiměřené síly hlasu vzhledem k prostoru, nepřepínání hlasivek, vyhýbání se prostředí a návykům škodlivým pro náš hlas (například kouření a pobyt v prostředí s extrémními výkyvy vlhkosti či teploty) a dodržování hlasové hygieny⁴;

c) náležitá artikulace (viz kapitola 3.2);

³ Nauka, která zkoumá, jak jsou literární díla utvářena, jaké prostředky, postupy a techniky zakládají účinnost literárního díla.

⁴ Pojmem hlasová hygiena rozumíme správnou péči o hlasové a dechové ústrojí.

d) spisovná výslovnost - tou se zabývá ortoepie⁵.

4.1 Dyslálie - vady výslovnosti

„Nesprávnou a vadnou výslovnost nazýváme souhrnným názvem patlavost neboli dyslálie, přičemž nesprávnou výslovnost považujeme za jev fyziologický, ale může trvat nejvýše do sedmého roku. Po pátém roce označujeme většinou nesprávnou výslovnost již jako fyziologickou patlavost prodlouženou“ (Vyštejn, 1986, s. 27). Kromě této definice dyslálie uvádí Vyštejn sedm jejích příčin.

1. Nekvalitní mluvní vzory v prostředí dítěte - jak je již uvedeno v úvodu kapitoly 4., dítě se učí mluvit metodou nápodoby. Nejčastěji se přibližuje vzoru svých rodičů a členů rodiny, odráží se zde citová fixace. V případě, že se vada výslovností objeví u nich, zcela jistě se objeví i u dítěte, které nemá ve svém okolí žádný jiný vzor. Častou chybou rodinných příslušníků, jak Vyštejn upozorňuje, je také „mazlivě znetvořená výslovnost“.

2. Vady sluchu - v případě poškození percepce řeči nemůže být ani její produkce kvalitní, objevuje se například zdeformovaná výslovnost hlásek.

3. Nedostatek citového přízvuku - Miloš Sovák, z jehož četby Vyštejn ve své knize Vady výslovnosti (1986) vychází, uvádí, že děti s nedostatečným citovým uspokojením začínají mluvit později a také hůře.

4. Různé poruchy v centrální nervové soustavě.

5. Motorická (pohybová) neobratnost a zaostalost.

6. Anomálie (odchylka) mluvních orgánů - odchylky od běžné fyziologie mluvidel (například rozštěp čelisti, rtu či patra, deformace chrupu) nemusí mít fatální následky pro správnou výslovnost.

⁵ Ortoepie je lingvistická disciplína zabývající se souborem norem, které vymezují spisovný standard zvukové podoby jazyka. Její součástí je i ortofonie, která popisuje správnou podobu jednotlivých hlásek, jejich tvoření a znění v mluvené podobě.

7. Nesprávný zásah okolí - nedostatečný zásah rodičů při zaznamenání výslovnostní vady ani naopak přílišný perfekcionalismus a nátlak na dítě nejsou vhodným řešením dyslálie.

Podle toho, jakou část slova dyslálie postihuje, rozlišujeme dyslálii hláskovou, slabikovou či slovní. Nejčastěji se vyskytuje dyslálie hlásková, u níž můžeme vydělit tři formy: mogilálii (dítě hlásku vůbec nevyslovuje), paralálii (hláska je nahrazena jinou) a formy rozlišené podle příslušných problémových hlásek, kdy je daná hláska vytvořena nesprávně. V následujících podkapitolách uvedu tři v českém jazyce nejčastější případy.

4.1.1 Rotacismus

Rotacismus je znám jako „ráčkování“. Jedná se o chybnou výslovnost vibrant -r- a -ř- (správná varianta viz podkapitola 3.2.2, oddíl Specifické varianty základních typů konsonantické artikulace). „Ráčkování vzniká rozkmitáním okrajů zadního hřbetu jazyka pod měkkým patrem nebo rozkmitáním čípku. Obě R se pak podobají výslovnosti francouzského R. Při procvičování se místo R nebo Ř použije souhláska D, pro vytváření hmatavého pocitu na správném místě pro artikulaci R“ (Buchtová, 2006, s. 58).

4.1.2 Sigmatismus

Jedná se o nesprávnou, často přehnaně sykavou výslovnost sykavek (hlásek -s-, -z-, -š-, -ž-) a polosykavek (hlásek -c- a -č-). Rozlišujeme několik druhů sigmatismu:

- a) interdentální** - mezizubní, hrot jazyka se neopírá o spodní řezáky, nýbrž je vsunut mezi řezáky horní a dolní;
- b) addentální** - přízubní, hrot jazyka je nesprávně umístěn u zadní stěny horních řezáků;
- c) labiodentální** - retozubní, sykavky mají podobu i průběh artikulace podobné hlásce -f-;
- d) laterální** - boční, při artikulaci sykavek uniká výdechový proud po stranách jazyka;

e) nazální - nosní, kvůli špatnému postavení jazyka a nedoléhajícímu patrohltanovému závěru uniká výdechový proud nosem a hláska získává nosové zabarvení díky nosní rezonanci;

f) laryngální - hrtanový, při výslovnosti hlásky vzniká šelest v hrtanu;

g) aspirační - dyšný, hlásky jsou tvořeny „srkavým retozubním zvukem“ a doprovází je krátký vdech;

h) parasigmatismus - hlásky jsou nahrazovány nebo mezi sebou zaměňovány.

(Vyštejn, 1986, s. 36, 37)

4.1.3 Lambdacismus

Lambdacismus, tedy vadná artikulace hlásky -l-, „je způsobena nesprávným postavením špičky jazyka, který se opírá o dolní řezáky, místo správně o horní řezáky. Při nápravě postačí uvědomit si správné postavení jazyka a zafixovat hmatový pocit“ (Buchtová, 2006, s. 59).

Praktická část

5 Úvod praktické části

V roce 2016 jsem se ve funkci hlavního instruktora a koordinátora pedagogických pracovníků účastnila druhého ročníku Kurzů NAPLNO. Jelikož mou náplní práce bylo mimo jiné dohlížet na hladký průběh jednotlivých denních workshopů, měla jsem možnost nahlédnout pod ruce všem přítomným lektorům a jejich práci s účastníky zhodnotit. Rozhodla jsem se to využít jako materiál pro praktickou část své bakalářské práce.

Vzhledem k tomu, že se ve své práci věnuji zejména budování a zlepšování rétorických dovedností jedince a zvukové stránce projevu, zaměřila jsem se na přístup jednoho z lektorů, konkrétně lektora činoherního herectví Zdeňka Stejskala, k výuce hlasové přípravy a techniky jevištní mluvy. Klíčový byl pro mou práci přednes tří účastníků kurzu, u kterých se objevily konkrétní problémy ve spisovné výslovnosti, fonaci, respiraci či v technice mluveného projevu.

Na prvním místě je nutné vysvětlit, co jsou to Kurzy NAPLNO, pro koho jsou určeny a jaký je jejich cíl. Podrobněji je potřeba popsat zmiňovaný kurz činoherního herectví, zejména jeho průběh, jednotlivá uskutečněná cvičení a bloky teoretických přednášek. Nejdůležitější částí práce je ovšem samotný výzkum, který byl uskutečněn výběrem tří subjektů s konkrétními nedostatky, popisem pokusu o jejich nápravu a následným zhodnocením úspěšnosti nápravy.

6 Kurzy NAPLNO

Jako zdroj pro výzkum k praktické části své bakalářské práce jsem si vybrala letní kurz pořádaný zapsaným spolkem NUM působícím v Jihlavě a Kladně. Jedná se o vzdělávací kurzy, které si za svůj hlavní cíl kladou prohloubení znalostí a zkušeností v oblasti různých uměleckých činností. Kurz je zaměřený především na mladé žáky a studenty kolem 15 až 18 let, kteří si vybírají vhodnou střední či vysokou školu. Mnoho takových lidí se nechá okouzlit pozlátkem uměleckých oborů, jako je například herectví. Neuvědomují si ovšem, kolik práce obnáší věnovat se tomuto oboru naplno, a netuší, jestli jsou schopni a vůbec se chtějí takovéto činnosti věnovat.

V rámci týdenních letních kurzů si proto mohou vyzkoušet pět uměleckých oborů. Mezi ně patří činoherní herectví, alternativní a loutkové herectví, muzikálové herectví, filmová tvorba a média (moderace, dokumentaristika a žurnalistika). Výsledkem je vždy krátké představení (u filmové tvorby potom krátký film a u dílny médií například reportáž či jedno číslo časopisu), které je předvedeno na závěrečné prezentaci pro rodiče, přátele i širokou veřejnost.

6.1 Činoherní herectví

V rámci tohoto oboru účastníci získají zkušenosti zejména v oblasti jevištní mluvy a jevištního pohybu. Základem činoherního herectví je interpretace textu, proto se tento obor věnuje i rozboru uměleckých děl, porozumění psanému slovu a jeho převedení na herecké akce. Jeho náplň tedy nejvíce vyhovuje tématu mé bakalářské práce, proto jsem se zaměřila na účastníky právě tohoto kurzu.

Lektorem kurzu činoherního herectví byl v roce 2016 můj dlouholetý kamarád Zdeněk Stejskal, který mě také připravoval na přijímací zkoušky na Katedru alternativního a loutkového divadla na DAMU. Zároveň jsem sama pod jeho vedením absolvovala několik hereckých kurzů a zahrála si v několika jím režirovaných studentských představeních. Zdeněk vystudoval Soukromou školu hereckou pod vedením Miroslava Moravce. Prošel několika městskými divadly a v současné době působí v angažmá v Horáckém divadle v Jihlavě.

7 Průběh úvodní části kurzu

Lektor tohoto kurzu vždy přistupuje k práci s účastníky jeho hodin s obrovskou pečlivostí a komplexností. Každý kurz tedy začíná krátkou přednáškou o fyziologii dýchacího, fonačního i artikulačního ústrojí, aby se ujistil, že všichni účastníci budou přesně vědět, co je bránice a kde se nachází, jak fungují rezonanční centra, a budou rozumět tomu, jak vlastně fungují jejich vlastní hlasivky. Poté následuje praktická část kurzu doplňovaná občasnými teoretickými vsuvkami, ke které jsem se spolu s deseti účastníky kurzu připojila.

7.1 Respiration

Základem je naučit své žáky správně dýchat. Praxe tedy začínala na zemi. Všichni jsme si lehli na záda, zavřeli oči a pokusili se o zklidnění dechu. V této pozici bude téměř každý instinktivně dýchat do spodní části plic, toto takzvané brániční dýchání se po troše cviku snadno naučí i ve stoje. Abychom si ale plně uvědomili, jak máme ve vzpřímené poloze dýchat, vyzval nás lektor, abychom si položili jednu ruku na hrudník a druhou na břicho. Ruka položená na hrudníku by se neměla hýbat a pokud se někomu stále nedařilo nedýchat do horní části plic, lektor mu poradil, aby na ruku lehce zatlačil a hrudník manuálně nutil nezdvihat se. Ruku položenou na břicho jsme se naopak měli snažit vytlačit co nejvýše.

Abychom si ověřili teorii bráničního dýchání, zkusili jsme si v momentě, kdy každý dokázal oddělit dýchání do hrudníku od dýchání směrem do břicha, délku výdechu v obou případech. Stačí jednoduše se nadechnout nosem a při výdechu syčet. Bylo patrné, že při správném dechu syčení znělo třídou mnohem delší dobu.

Po krátké pauze jsme se vrátili do třídy. Tentokrát jsme ovšem zůstali stát a přiložili si obě ruce na břicho. Již nacvičené dýchání nám pomohlo lokalizovat bránici. Zkusili jsme si několik synchronních nádechů a výdechů a byli jsme zkontrolováni, že se nám nezvedají ramena, což by bylo znakem snahy dýchat do hrudníku. Na řadu přišel hluboký nádech a výdech spojený se sykotem. Nejprve jsme soutěžili o největší kapacitu plic, tedy o nejdelší frekvenci sykotu bez nádechu. Poté jsme si dokázali existenci takzvaného expiračního objemu plic (jakéhosi zbytkového vzduchu, který jsme ještě po normálním výdechu schopni

usilovnou snahou vydechnout) - každý se pokoušel syčet až do pocitu nedostatku vzduchu a přesto ještě vydechnout.

Následovalo „vlnové syčení“ - střídali jsme hlasitost zvuku pomocí různé síly výdechového proudu, tím jsme vytvářeli pomyslné vlny. Zkoušeli jsme se dostat z maxima až do úplného ticha a naopak. Tím jsme se pomalu ale jistě přiblížili k takzvaným synkopám. Naším úkolem bylo nikoliv nepřetržitě syčet, ale sykavý zvuk ze sebe přerušovaně vyrážet. Toho jsme dosáhli pravidelným zatínáním břišních svalů. S rukama stále položenýma na břicho jsme díky tomuto cvičení nahmatali bránici. Po pár minutách opakování a zkoušení, jaké má práce s bránicí možnosti, jsme ukončili blok o respiračním ústrojí.

7.2 Fonace

Po dopolední svačině jsme započali blok o fonačním ústrojí. Většina účastníků kurzu měla problém s tím, že hlas takzvaně „tahali přes krk“ - tedy dostatečně nezapojovali bránici, nevyužívali správně vzduchového proudu, tím hlas správně nezapojovali a nepoužívali, často je proto bolely hlasivky. Základem je umět si „posadit hlas“ - dokázat využít svůj hlas ve fyziologicky náležité poloze a vytvořit tak plné tóny bez zbytečného namáhání a poškozování hlasivek. K tomu nám pomohlo cvičení se záklonem hlavy a se stojkou.

Nejprve jsme s rovnými zády a vzpřímenou hlavou vyhledali společný tón, na kterém jsme se pokusili udržet dlouhé á. Postupně jsme hlavu zakláněli a zase vraceli, tím se nám hlasivky uvolnily. Dalším krokem bylo již zmíněné „posazení hlasu“. Na to lektor využívá metodu stoje na ruce. Po jednom jsme se stavěli čelem ke zdi a se dvěma účastníky jako s oporami jsme proti stěně udělali takzvanou stojku. V této pozici jsme uklidnili dech a poté začali počítat od jedné do deseti. Zhruba u čísla čtyři jsme se začali pomalu spouštět dolů, stavět se na nohy a u toho stále nepřetržitě počítali. Cvik jsme vyzkoušeli ještě několikrát ve dvojicích a poté už nebyl potřeba, všichni jsme byli schopni hlas posadit do té správné polohy.

Po obědě přišla na řadu rezonanční centra. K tomu jsme museli využít základů fonetiky a fonologie a vysvětlit si, co jsou to nazály (hlásky jejichž tón vzniká rezonancí nosní dutiny, viz podkapitoly 3.2.1 a 3.2.2) a zejména velární nazála -n- (zadopatrové -n-, při jehož tvoření

vzduch prochází nosní dutinou, realizuje se před hláskami -k- a -g-, tedy například ve slově banka). Pokusili jsme se reprodukovat tento nosový zvuk. O jeho správnosti jsme se přesvědčili tím, že přestal znít v momentě, kdy jsme si zacpali nos - vzduch neměl možnost proudit nosní dutinou, tedy jedním z rezonančních center.

V momentě, kdy jsme našli tu správnou nosovku, postoupili jsme ve cvičení dále - při její reprodukci jsme začali více otevírat ústa do tvaru číslovky 0. Tím jsme rozezněli další centrum, hlavové. Ověřili jsme si to tím, že nám vibruje temeno hlavy. Při maximálním otevření úst se zároveň rozezní i centrum umístěné v krku. Pokud zakloníme hlavu a klesneme tónem o něco málo níž, cítíme vibrace hrudníku - rozezníváme i toto centrum.

7.3 Artikulace

Stejně cvičení s nosovkou na rozeznění jednotlivých center popsané v předchozí kapitole jsme zkusili i s jednotlivými vokály v pořadí I - E - A - O - U. Hlášky je ovšem potřeba nevyslovovat jednotlivě, nýbrž souvisle v proudu řeči bez rázů a terminálních předělů. Tímto cvičením jsme zároveň začali s poslední částí našeho úvodního bloku, a to s rozhýbáním artikulačního ústrojí.

V rámci tohoto cvičení jsme obměnili pořadí hlásek na následující skupinu: A - E - I - O - U - E - I - O - U - A. Opět jsme nepřerušovali „tok slova“ a skupinu jsme vyslovovali uceleně a bez předělů. Abychom rozhýbali nejen rty, ale i jazyk, a abychom zapojili ostatní části artikulačního ústrojí (jako zuby a alveoly), připojovali jsme mezi jednotlivé samohlásky i jednotlivé konsonanty, například -B-, -F-, -T-, -M-, -L-, -R- a další. Vytvářeli jsme tak primitivní slabiky, které jsme stále vyslovovali bez předělů. Vznikaly proto skupiny jako například BA - BE - BI - BO - BU - BE - BI - BO - BU - BA a jim podobné. Na závěr této úvodní lekce jsme zabrousili do ekvilibristiky - umění balancovat se slovy - díky pár známým jazykolamům, jako jsou „Drbu vrbu.“, „Jelen letěl jetelem.“ a podobně.

7.4 Rétorika a řečová kultura

Druhý den bylo hlasové průpravě věnováno už pouze dopoledne, zbytek kurzu směřoval spíše k hereckým projevům a k vymýšlení a nazkoušení závěrečného vystoupení. Přesto jsme se stihli dotknout ještě několika málo témat, jedním z nich byla intenzita hlasu.

První cvičení dne spočívalo v tom, že jsme se všichni postavili do řady vedle sebe u jedné stěny místnosti. U protilehlé stěny stál čelem k nám lektor a vyzval nás, ať ho po jednom voláme jménem, celkem pětkrát a se zvyšující hlasitostí. Poprvé téměř šepotem, potřetí by to měla být intenzita běžného hovoru a popáté už co nejhlasitější křik. Jednotlivě nám potom vysvětloval, kde děláme chybu (špatně se opíráme do bránice, nemáme „posazený hlas“, jednotlivá zvolání nám svou intenzitou splývají a podobně).

Na podobném principu fungovalo i další cvičení, tentokrát jsme ale pronášeli větu „Náš král je mrtev, mrtev je náš král!“. V první části souvětí jsme měli použít stoupavou kadenci a přidávat na intenzitě, v druhé větě zmíněného souvětí potom kadenci klesavou a sílu hlasu snižovat. Po úspěšném zvládnutí první části cvičení jsme kadence a intenzity ve větách obrátili. Tím bylo toto téma završeno a my se mohli od síly hlasu přesunout k jeho barvě, respektive k rozlišování barvy hlasu.

K tomu nám posloužilo cvičení s pracovním názvem „Psovodi“. Celá skupina se rozdělila do dvojic, jeden z páru měl zavázané oči, tím se stal slepcem a jeho partner psovodem (logicky se poté psovod se slepcem vyměnili). Nejprve jsme měli za úkol chodit po místnosti ruku v ruce se svým partnerem, bez použití hlasu měli psovodi vést své slepce a zároveň se vyhýbat ostatním dvojicím. (Tímto cvičením jsme se také začali připravovat na odpolední pohybový blok.) Když si začali být všichni slepci jistější, posunuli jsme se dál - psovodi vedli své slepce pouhým hlasem, tedy neustále opakovali slepcovo jméno. K tomu se po chvíli začaly přidávat další úkoly, například každý slepec musel reagovat na sílu hlasu svého psovoda - čím hlasitěji psovod mluvil, tím rychleji měl slepec jít a naopak. V momentě, kdy jsme si všichni vyzkoušeli obě pozice a získali patřičnou důvěru partnera, vyšli jsme s tímto cvičením ven ze třídy. Prošli jsme tak celé Gymnázium Jihlava, v jehož prostorech Kurzy NAPLNO probíhaly. Po návratu do třídy se cvičení vyvíjelo dál, směřovalo ale již více pohybovým směrem (hledání partnera v davu podle stisku ruky, podle dotyku dlaní a tak podobně), což není pro potřeby mé práce zajímavé, proto ho zde opustím.

7.4.1 Modulace řečového projevu

Zapotřebí bylo ještě malé množství teorie, konkrétně teorie zvukové modulace řečového projevu. Ta je zejména pro hereckou profesi velice důležitá, jelikož může dát textu úplně jiný významový rozměr. Krátce jsme se pobavili o třech prvcích této modulace: o frázování, o větovém přízvuku a o intonaci.

Frázování, tedy členění na větné úseky, bývá častokrát mylně ztotožňováno s užitím interpunkce ve větě. Ta sice ve většině případů odděluje jednotlivé významové úseky, někdy je ovšem kopírování pauz u každé čárky pocíťováno jako nadbytečné, zároveň v některých případech interpunkce u potřebné pauzy chybí. Nevhodné členění řeči může ovlivnit nejen smysl konkrétní věty, ale také kontext celého sdělení. Aby toto svým žákům lektor vysvětlil, použil svůj oblíbený lingvistický vtip založený na špatně užitě interpunkci. Anglická věta: „I like cooking, my family and my pets.“ se správně užitým frázováním a v psané podobě se správnou interpunkcí v překladu zní: „Mám rád vaření, svou rodinu a své domácí mazlíčky.“ Bez těchto nezbytností věta nabývá špatného a poněkud morbidního vyznění. Navazujícím úkolem pro účastníky bylo rozdělit monolog (viz kapitola 8.), který jim byl zhruba čtrnáct dní před začátkem Kurzů NAPLNO zaslán e-mailem, do významových celků. Zároveň měli vyznačit místa, kde je podle nich vhodné udělat pauzu na potřebný nádech.

Dalším tématem byl větný přízvuk, kterým zdůrazňujeme významové jádro výpovědi. Jako příklad jsme si uvedli větu „Babička nepekla buchty.“, postupně jsme zkoušeli větu číst s důrazem umístěným vždy na jiném slově. Sami účastníci přišli na to, že pokud zdůrazníme slovo *babička*, zní věta jako upozornění, že buchty pekl někdo jiný. Při zdůraznění slovesa *nepekla* naznačujeme, že buchty byly možná koupené. A pokud klademe důraz na slovo *buchty*, mohla být upečena například bábovka. Následně účastníci rozebrali zmiňovaný monolog větu po větě a větné přízvuky si v něm vyznačili. Zjistili ovšem, že se na určitých místech neshodují. Bylo to dáno tím, že každý uchopil text jinak a chtěl zdůraznit jinou myšlenku.

Následovala intonace věty. Účastníci znali ze základní školy poučku o klesavé a stoupavé kadenci (na konci věty oznamovací či rozkazovací klesneme hlasem, u otázky hlasem stoupneme). To způsobilo, že jim předložený text četli bez citového zabarvení. Pokusili jsme se tedy na větě „Ty jsi ještě tady?“ vyjádřit různé emoce a komunikační funkce výpovědi

pomocí změny intonace, barvy a intenzity hlasu. Dokázali jsme tak vyjádřit překvapení, vztek, smutek, radost, ironii a mnoho dalších emocí.

Posledním tématem tohoto bloku bylo mluvní tempo, které bylo pro mnohé problémovým. Při stresových situacích (například když stojíme na jevišti před stovkami diváků) máme tendenci zrychlovat tempo řeči, čímž dochází ke špatnému tematickému členění a ke zhoršení kvality a srozumitelnosti výpovědi. Zároveň může docházet ke snížení kvality výslovnosti hlásek či jejich skupin. V tomto případě asi neexistuje lepší rada než „Zpomal a nech svá slova vyznít.“

7.4.2 Interpretace textu

Závěrečnou radou, kterou lektor svým žákům předal, bylo zaznamenat si veškeré hlasové úkony přímo do čteného textu. Pomocí vlnovek si naznačit intonaci věty, svislými čarami umístění pauz, podtržením větný přízvuk, obtažením grafémů složité skupiny hlásek, které je potřeba vyslovit se zvýšenou pečlivostí (například zdvojené souhlásky u slov, kde výslovnost mění význam). Zvláštní důležitost přikládal lektor rozboru textu. Každý text je potřeba si dopředu přečíst a zodpovědět si následující otázky: Jaký má můj přednes cíl? Co chci danou větou sdělit? Kde leží jádro výpovědi? Jakou chci posluchači předat emoci?

Tímto byla ukončena úvodní část kurzu. I já zde opustím obecnou výuku a začnu se věnovat práci s jednotlivými účastníky.

8 Výběr vzorků

O spolupráci na mé bakalářské práci jsem pana Stejskala požádala už v rámci jarních příprav kurzu. Proto začátek letošního kurzu poupravil pro mé účely. Spolu s informačním e-mailem, který se týkal organizačních záležitostí Kurzů NAPLNO a který byl účastníkům zaslán asi dva týdny před začátkem kurzu, zaslal účastníkům přihlášeným na činoherní herectví následující monolog. Měli si ho několikrát přečíst, připravit si jeho přednes a malý literární rozbor.

Celý svět jest jeviště a všichni mužové

i ženy pouze herci; vstupují

a odcházejí zas a jeden člověk

hrá ve své době mnohé úlohy;

a jejich dějstvy sedmerý jest věk.

Zprv nemluvně, jež vrňouká a slintá

v své chůvy náručí. Pak plačtivý

žák s torbou, s tváří jako jitro stkvoucí,

jenž neochotně plouží do školy

se jako plž. A dále milenec

jak výheň stenající, s žalostnou

na obočí své děvy písničkou.

Pak vojín láteřící podivně,

jak levhart vousat, žárliv na svou čest

a popudlivý, k sváru nakvašen

a hledající slávy bublinu

v jícnu děla. Potom sudí jest,

břich kulat'oučký vycpán kapouny,
zrak přísný, vzorně přistřižený vous,
pln moudrých vět a nauk zvětralých;
a tak svůj úkol hrá. Věk šestý, pak
se schýlil v hubeného šosáka;
má trepky, okuláry na nose
a měšec po boku; na scvrklých lýtkách
se spodky plandají, jež z mladosti
si dobře ušetřil, a hluboký
hlas mužný do dětského diskantu
zas přecházeje, piští v zvuku svém
a kozmičí. A výjev poslední
tu konče divnou, děje plnou hru,
jest druhé dětství, čiré zapomnění,
kde zuby pryč a zrak a chuť a vše.

Úryvek pochází z divadelní hry Williama Shakespeara „Jak se vám líbí?“, recituje ho jeden z dvořanů vypuzeného vévody, Jacques.

Než započala úvodní hodina popsaná v předešlé kapitole, vyzvali jsme spolu s lektorem všechny účastníky, aby jednotlivě předstoupili a monolog přednesli. Pro potřebu mou i lektorovu jsme je s jejich souhlasem nahráli na kameru. Po úvodních lekcích probíhajících celý první den a druhý den dopoledne jsme si jednotlivé výstupy pustili a s nabytými teoretickými znalostmi jsme se pokusili specifikovat, kde a jaké chyby se kdo dopustil, co by mohl zlepšit a jak tohoto zlepšení dosáhnout. Mimo přípravu závěrečného představení měli účastníci za úkol se každý den alespoň na dvacet minut v době osobního volna k monologu navrátit, několikrát si ho přednést a pokusit se vyhovět našim připomínkám.

Poslední den kurzu jsme kromě generální zkoušky a zpětné reflexe kurzu znovu připravili kameru, cvičení opakovali a opět ho zhodnotili. O získaných výsledcích bych se chtěla zmínit na závěr praktické části své práce.

Lektorovi toto cvičení pomohlo ještě víc zintenzivnit práci s jednotlivými účastníky. Já jsem si díky němu vybrala tři jednotlivce s konkrétními výslovnostními problémy. Jejich pokroky a neúspěchy bych v následujících podkapitolách ráda rozvedla.

9 Vlastní výzkum

9.1 Vzorek číslo jedna

Prvním ze tří zkoumaných subjektů byla devatenáctiletá dívka z Kladna, která se pomocí Kurzů NAPLNO chtěla připravit na plánované talentové zkoušky na DAMU. S herectvím měla již spoustu zkušeností, pochází z herecké rodiny a na jevišti se objevovala od svých šesti let.

9.1.1 Výchozí stav

Přednosti i nedostatky přednesu této účastnice byly patrné již při prvním zkušebním čtení monologu. Díky značné herecké průpravě a pečlivému samostudiu perfektně ovládala artikulaci. Nevypozorovala jsem u ní žádnou artikulační vadu, hlásky vyslovovala s náležitou kvalitou i kvantitou. Frázování bylo v pořádku, správně oddělovala jednotlivé významové úseky textu. Větný přízvuk volila vhodně, důrazy byly správně kladeny na významové jádro výpovědi. Intonace nepůsobila monotónně, přidanou hodnotou byl krásný emocionální akcent. Herecký projev byl velice příjemný, mluvní tempo zvolené správně.

Její největším problémem však byla nesprávná práce s dechem. Místo dýchání smíšeného, tedy žeberního (hrudního) i bráničního, používala pouze dýchání žeberní a nevyužila tak dostatečně kapacitu svých plic. To se potom odráželo i ve špatném zacházení s bránicí. Docházelo u ní k častým přidechům a tím k porušení plynulosti a koherence promluvy. Zároveň nevynikla krásná barva jejího hlasu, který tak působil přiškrceně a neměl dostatečnou intenzitu.

9.1.2 Intervence

Základním krokem bylo naučit účastnici správně dýchat. K tomu jí pomohla cvičení uvedená v kapitole 7.1. Zpočátku měla velký problém se zklidněním dechu. I vleže se na něj stále dostatečně nesoustředila, tudíž dýchala povrchně, nepravidelně a zvedal se jí hrudník. Pomohly jí až zavřené oči a ruce položené na břicho a na hrudi. Snažila se jednou rukou

mechanicky zatížit hrudník, zatímco vyklenula břicho proti druhé ruce. Zároveň jsme museli dosáhnout pravidelnosti, jejím úkolem tedy bylo rozložit nádech nosem na dvě vteřiny, výdech potom na vteřiny tři. Po pár nádeších se její dech uklidnil, stal se pravidelným a hlavně jsme zredukovali hrudní dýchání na minimum.

Vestoje se ovšem problém znovu opakoval, tentokrát ale v mnohem menší míře. Subjektu se stále zdvihala ramena a hrudník se klenul směrem dopředu. Opět jsme zkusili metodu rukou položených na břicho, snaha ruce odtlačit mentálně pomohla se na dech soustředit. Po zatížení ramen už zvládala brániční dýchání bez problému.

Obávala jsem se práce s bránicí, k mému překvapení však účastnice zvládala cvičení se syčením (viz kapitola 7.1) naprosto bez potíží. Mírné zaváhání přišlo až u posazení hlasu. Zprvu nepomohlo cvičení se stojem na ruce, hlas byl stále napjatý a bránice nebyla vůbec zapojena. Po krátké diskuzi jsme zjistili, že je vše způsobeno strachem z tohoto cviku. Ten se nám naštěstí podařilo po pár pokusech odbourat tím, že frekventantka ve stojce na několik vteřin setrvala, zavřela oči a nejprve se soustředila na dech. Až v naprostém klidu začala počítat od jedné do deseti, přitom se pomalu spouštět na nohy. Cvičení si několikrát zopakovala, aby si tuto polohu hlasu zafixovala. Jelikož jsme tím odstranili její největší problém, při dalších úkolech (viz kapitola 7.3) si vedla nadmíru dobře.

Následovala reflexe natočeného monologu, kde si účastnice sama svých chyb všimla. Projekci jsme několikrát pozastavili, abychom si přesně označili místa, kde byl nádech nadbytečný a rušil přednes. Spolu s účastníky jsme navrhli řešení v podobě opakování dechových cvičení a zapojení bránice

9.1.3 Výsledek

Druhý pokus interpretace monologu se již zdařil téměř bez chyb. Dýchání se zklidnilo a bylo pravidelné. Značně se omezil počet pauz, protože již nebyly zapotřebí nadbytečné přídechy. Výrazně se zlepšila i práce s intenzitou hlasu, který už nepůsobil zastřeným dojmem. Krásný přednes, správná artikulace a bohatá modulace hlasu naštěstí ani tomuto přednesu nechyběly.

9.1.4 Zhodnocení výsledku

Ačkoliv by se nedostatky tohoto subjektu daly považovat jen za drobné technické vady přednesu, vidím jako velký úspěch, že se i tyto maličkosti podařilo odstranit. Často se stává, že pokud se soustředíme na nápravu jedné chyby, objeví se jiné. To se v tomto případě naštěstí nestalo a přednes zůstal čistý. Jako nejvíce přínosné vidím cvičení bráničního a smíšeného dýchání - konkrétně tedy leh s rukama položenýma na břicho a na hrudníku. Bylo totiž patrné, že účastnice nevnímá rozdíl mezi hrudním a bráničním dýcháním, což se nám tímto podařilo napravit.

9.2 Vzorek číslo dva

Druhým zkoumaným subjektem byl šestnáctiletý chlapec původem z Paříže, nyní žijící v Praze. I on pochází z umělecky založené rodiny, hraje v rock-and-rollové kapele na akustickou a basovou kytaru a od základní školy se věnuje zpěvu. Od Kurzů NAPLNO očekával zlepšení svých hereckých dovedností.

9.2.1 Výchozí stav

Frekventantovou velkou výhodou byly předchozí hlasové přípravy v rámci lekcí sólového i sborového zpěvu. Základy správného dýchání a fonace jsou v tomto případě samozřejmostí. Hospodaření s dechem měl naprosto zvládnuté, při cvičení s nepřerušovaným plynulým syčením (viz kapitola 7.1) prokázal jednoznačně největší vitální kapacitu plic ze všech účastníků kurzu. Také u fonačních cvičení jsem nezaznamenala jakýkoliv problém. Správně pracoval s bránicí, hlasové rejstříky a rezonanční centra mu nebylo třeba vysvětlovat. Měl velice příjemnou barvu hlasu, uměl pracovat s jeho intenzitou. Artikulace byla též více než dostatečná, nezaznamenala jsem žádnou artikulační vadu, kvalita i kvantita hlásek byla dodržena.

Zádrhel jsme shledali u modulace řečového projevu. V promluvě často užíval nadbytečné pauzy, frázování tedy bylo poněkud neobratné. Předimenzovaný byl i počet větných přízvuků. Mluvní tempo bylo nepřirozeně rychlé, intonační členění bylo velmi bohaté a kolísavé, působilo rušivě. Vyvstává otázka, zda to není způsobeno frekventantovým

původem. Jeho rodiče pochází z Paříže, kde se narodil i on sám. Mluví plynou francouzštinou, která bývá mnohem melodičtější než český jazyk. Je tedy možné, že ho tato bilingvní výchova v tomto smyslu ne příliš příznivě ovlivnila.

9.2.2 Intervence

Respirační a fonační cvičení nebyla pro tento subjekt náročná. Zásadní problém nastal při interpretaci konkrétního textu. Výsledku určitě neprospěla účastníková nedostatečná příprava a předchozí zamyšlení nad daným monologem, jako jediný si text nepřipravil. Jelikož jsme si ale na začátku kurzu stanovili zásadní pravidlo: „Nic není špatně, neexistují chyby ani problémy, jen zajímavá témata k řešení.“, vzali jsme to jako názorný příklad toho, jak je důležité si text před přednesem připravit, myšlenkově rozebrat a znázornit si styčné body. Tím nám samo vyplyne potřebné frázování i příhodné větné přízvuky.

Složitější byla zmíněná otázka intonace, která vyplynula z reflexe natočeného monologu. Nakonec se nám ale i tento problém podařilo (byť dosti improvizovaně) vyřešit. Pustili jsme účastníkovi jeho natočený přednes a on měl za úkol nad tištěný text vlnovkou naznačovat své klesání a stoupání hlasem. Stejný záznam měl vytvořit z lektorova přednesu s vhodnou volbou intonace. Vlnovky jsme poté porovnali a shledali jsme značný rozdíl mezi amplitudami a periodicitami jednotlivých přednesů.

Dalším tématem bylo překotné mluvní tempo. Dle mého názoru je i to ovlivněno frekventantovými bilingvními dispozicemi, francouzský jazyk má mnohem rychlejší spád než český. Jelikož je subjekt velmi muzikálně založený, našli jsme pro něj vhodnou metodu spojenou právě s hudbou, kterou je schopný velice dobře vnímat. Předpokladem byla jeho schopnost cítit rytmus a náladu písně. Jeho úkolem bylo naleznout takovou instrumentální píseň, která podle jeho literárního rozboru textu odpovídá náladě monologu a má klidnější tempo. Ve formě melodramatu pak měl zkoušet monolog číst za doprovodu této písně.

9.2.3 Výsledek

Svou předchozí laxnost účastník napravil následnou velmi pilnou prací. Nad textem se zamyslel, provedl myšlenkový rozbor a podle lektorových rad (viz kapitola 7.4.2) si v textu graficky oddělil významové celky, označil si větné přízvuky a naznačil si intonaci věty. Při druhém přednesu monologu bylo právě u něj patrné nejmarkantnější zlepšení. Značně zpomalil své mluvní tempo, frázování i větné přízvuky byly voleny vhodně. Výrazně se zlepšila i intonace, ačkoliv na několika místech byla stále nadbytečně výrazná, nepůsobila již rušivě. Kvalitní práci při respiraci a fonaci se účastníkovi podařilo udržet na stejné úrovni.

9.2.4 Zhodnocení výsledku

Pokrok tohoto subjektu bych označila za největší. Přednes byl čistý, velice příjemný, respiračně a fonačně bez chyby, artikulace byla bez nedostatků. Je ovšem potřeba ještě více zapracovat na modulaci řečového projevu, zde se stále projevovaly drobné chyby, zlepšení ovšem bylo více než patrné. Za nejprínosnější považuji grafické vyznačení modulačních prvků v monologu, které účastníkovi pomohlo se v textu lépe orientovat a náležitě jej členit. „Vlnovkové znázornění intonace“ bylo též přínosné, myslím ale, že vzhledem k účastníkovým hudebním dispozicím převažuje spíše sluchové vnímání než obrazové. Navrhovala bych tedy raději cvičení v podobě nahrávání vlastního přednesu a následné reflexe.

9.3 Vzorek číslo tři

Subjektem číslo tři byla čtrnáctiletá dívka z Jihlavy v té době se připravující na talentové zkoušky na Janáčkovu konzervatoř v Ostravě, které nakonec úspěšně složila a nyní studuje obor Hudebně dramatické umění. Stejně jako druhý subjekt (viz kapitola 9.2) se od raného dětství věnuje zpěvu, od druhého stupně základní školy docházela do dramatického kroužku.

9.3.1 Výchozí stav

Ani u tohoto subjektu nechyběla značná fonační a dechová průprava. Dech byl klidný, brániční, projev neprovázely nadbytečné přídechy, byl proto plynulý. Barva hlasu byla méně výrazná než u druhého subjektu, to ovšem vynahradila brilantní práce s hlasovou intenzitou. V jejím hereckém projevu se promítala několikaletá praxe z dramatického kroužku, byl střídavý, příjemný. Bylo patrné, že se na přednes kvalitně připravila a věnovala čas interpretaci textu. Monolog měla rozdělený na logické významové celky, pracovala s emocemi a tomu správně podřídila větné přízvuky. Frázování bylo vhodné, intonace barvitá, ale nikoliv rušivá. Nebyla porušena srozumitelnost textu.

Problémy ovšem nastaly u artikulace. U subjektu jsem zaznamenala mírný sigmatismus (viz kapitola 4.1.2), se kterým bojuji i já, a proto vím, že je zde potřebná odborná pomoc logopeda. Stejně jako mé, i její sykavky byly vyslovovány s nadměrnou sykavostí. Při soukromé konzultaci tohoto našeho společného problému jsme zjistily, že obě opíráme jazyk o dolní řezáky, nikoliv o dásňový výstupek.

Za větší problém považuji frekventantčino „mumlání“. Nedostatečně zapojuje do výslovnosti rty, při výslovnosti samohlásek málo otevírá ústa, rty nejsou dostatečně zaokrouhlené a není patrná změna jejich tvaru - například při výslovnosti hlásky -í- koutky úst nesměřují do stran, proto splývá s hláskou -e-. Účastnice nemá rozhýbanou spodní čelist, čelistní úhel se nemění, brada je v téměř stabilní poloze a neklesá. Pokud se na rozhraní slov objevily dvě shodné hlásky, splývaly u subjektu v jednu.

9.3.2 Intervence

Potíže se sigmatismem nebylo kvůli časové dotaci kurzu možné na místě vyřešit. Účastníci jsme mohli pomoci pouze tím, že jsme správnou artikulaci sykavek a polosykavek⁶ teoreticky popsali. Samozřejmostí bylo také doporučení návštěvy logopeda.

⁶ „Šeptáme souhlásku T, přičemž hrot jazyka opíráme o dolní řezáky, místo o dásňový výstupek, Tvar ústní dutiny je zúžený s koutky vytaženými do stran jako při výslovnosti samohlásky I - Í. Postupně artikulaci oslabujeme až vzniká zvuk jako při výslovnosti souhlásky C. Po zvládnutí a upevnění tohoto zvuku prodloužíme šeptané C k vyslovení ostré sykavky S“ (Buchtová, 2006, s. 59).

Prvním krokem k řešení problému s nevýraznou artikulací bylo mechanické rozmasírování mluvidel, tedy konkrétně tváří a rtů. Tváře jsme promasírovali zvenčí prsty, zevnitř jazykem. Na levou tvář jsme jazykem napsali své jméno, na tu pravou příjmení. Jazykem jsme také několikrát po sobě přešli přes rty, které jsme pak třeli o sebe, jako kdybychom po nich chtěli rozetřít rtěnku. Poté jsme vydechovali přes zavřené, ale povolené rty, aby je proud vzduchu rozvlnil a rozvibroval.

Při artikulačních cvičeních popsaných v kapitole 7.3 vyplynulo jádro frekventantčinych potíží s výslovností. Dlouhá léta nosila rovnátka a ústa neotevírala schválně, aby nebyla vidět. Tím si vypěstovala tento nepěkný „zlozvyk“, který přetrvával, i když už je nenosila. Řešením tedy bylo překonat stud. S tím pomůže cvičit artikulaci před zrcadlem, popřípadě ve dvojicích.

9.3.3 Výsledek

U subjektu se nijak nezměnila kvalita fonace a respirace, dech byl klidný, hlas zvučný. Modulace řečového projevu byla vhodná, pro posluchače příjemná. I při druhém čtení monologu byl její herecký projev přirozený. Zaznamenala jsem také velkou snahu o nápravu sigmatismu. Bohužel byla snaha tak veliká, že soustředění na danou hlásku bylo velmi patrné a projev to rušilo. Artikulace byla čistší, výraznější, zlepšení bylo viditelné, ne však dostatečné. Stále snadno zaznamatelné byly potíže s výslovností hlásek -i- a -í-. Vzhledem k tomu, že se jedná o artikulačně nejsložitější samohlásky, vyžadují mnohem více práce a soustředění, na což kvůli časové dotaci kurzu nebyl prostor.

9.3.4 Zhodnocení výsledku

Návštěva logopeda byla bohužel jediným řešením sigmatismu účastnice. Na domácí cvičení jsem jí doporučila cviky z knihy Rétorika od docentky Boženy Šmajsové Buchtové a publikaci Vady výslovnosti z edice Aktuální problémy speciální pedagogiky doktora Jana Vyštejna. Značné zlepšení bylo ovšem patrné u rozhýbání vlastních mluvidel (viz podkapitola 3.1.3, oddíl Artikulační orgány). Za nejúčinnější bych označila cvičení se skupinou hlásek A - E - I - O - U - E - I - O - U - A popsané v kapitole 7.3. Dle mého názoru

postačí cvik a frekventantčina artikulace bude dostačující, ne-li, pokud se jí podaří s logopedickou pomocí odstranit problémy se sykavkami, naprosto bez chyby.

10 Závěr praktické části

Zdrojem informací pro praktickou část mé bakalářské práce byly Kurzy NAPLNO, jejichž činnost a zaměření jsem na úvod popsala. Konkrétně jsem se zaměřila na obor činoherní herectví pod vedením lektora Zdeňka Stejskala, protože právě ten se nejvíce věnoval tématu úzce souvisejícímu s tématem mé práce, tedy výuce hlasové přípravy a techniky jevištní mluvy.

Nejprve jsem popsala průběh kurzu a poté podrobněji shrnula případy tří účastníků. U každého ze tří subjektů jsem uvedla, jaké byly jejich zkušenosti s rétorikou a řečovou kulturou před kurzem, jak jsme řešili případné respirační, fonační nebo artikulační potíže a jak vypadal jejich přednes na konci kurzu. Na závěr jsem vždy shrnula pokroky jednotlivých subjektů a pokusila se pro ně stanovit nejučinnější cvičení.

Závěrem bych ráda zdůraznila několik poznatků vyplývajících z mého výzkumu a z vlastních zkušeností. Prvním z poznatků je nedostatečné zaměření základních a středních škol na techniku projevu či celkově na zvukovou stránku jazyka. Téměř všichni účastníci Kurzů NAPLNO na mou otázku, kdy se poprvé setkali se základy rétoriky a řečové kultury, odpověděli, že do tohoto léta buď nikdy, nebo pouze v rámci mimoškolních aktivit, jako jsou dramatické kroužky nebo lekce zpěvu. I já jsem se tohoto tématu pouze lehce dotkla na střední škole, všechny ostatní poznatky a zkušenosti jsem získala účastí na různých letních hereckých kurzech, v mládežnickém divadelním souboru nebo až na vysoké škole. Současný stav výuky českého jazyka je v tomto ohledu bezesporu tristní. Kultivovaný mluvený projev je přitom v životě téměř nepostradatelnou entitou, prezentujeme jím sami sebe například před potenciálním budoucím zaměstnavatelem. V tomto a bohužel i v jiných ohledech základní a střední vzdělávání dostatečně nepřipravuje své žáky na budoucí život.

Druhým poznatkem je neinformovanost rodičů o možnostech nápravy výslovnostních vad u dětí nebo nedostatečná pozornost vůči tomuto problému. Z dvaceti osmi převážně nezletilých účastníků Kurzů měla téměř třetina více či méně znatelnou artikulační vadu (nejčastějším byly sigmatismy, méně ojedinělý lamdacismus a u dvou účastníků jsem zaznamenala rotacismus - vše viz kapitola 4. a příslušné podkapitoly), pouze dva z nich v minulosti navštívili a jeden stále navštěvuje logopeda. Je těžké posoudit, zda se jedná

pouze o laxní postoj rodičů či zda je problém hlouběji zakořeněný v přístupu společnosti a určité míře tabuizace tohoto tématu.

Třetí a poslední poznatek je oproti předchozím dvěma velmi pozitivní. S radostí mohu označit Kurzy NAPLNO za úspěšné. Podařilo se přivést několik mladých lidí na správnou cestu k nápravě jejich nedostatků v mluveném projevu, možná dokonce tyto jejich nedostatky odstranit. Jeden týden nestačí k definitivnímu napravení artikulačních a jiných vad a je zapotřebí v trénincích pokračovat, zvolit správná cvičení a věnovat rozvoji svých rétorických dovedností čas. To už v silách Kurzů není, přesto doufám, že byly a nadále budou prospěšné.

11 Závěr

Celou myšlenku práce zaštiťovala metafora stavby zdi, která byla uvedena v úvodu práce. Teoretická část práce byla zaměřena na popis lingvistických disciplín souvisejících s rozvojem rétorických dovedností jedince. Prvními popisovanými vědami byly fonetika a fonologie, tato kapitola byla rozdělena do tří oddílů na popis mluvidel, druhy artikulace a zvukovou stránku a modulační faktory souvislé řeči. V prvním oddílu byla zmíněna fyziologie dýchacího, fonačního a artikulačního ústrojí. Druhý oddíl pojednával o průběhu artikulace a popisoval její typy, podtypy a specifické varianty těchto základních typů. Ve třetím oddílu této kapitoly se práce zaměřovala na členění a modulaci souvislé řeči. Následovala kapitola o rétorice a základech řečové kultury, kde jsou kromě jednotlivých prvků techniky řeči uvedeny nejčastější artikulační vady, jejich druhy, příčiny a možnosti jejich nápravy.

Praktická část byla uvedena charakteristikou letních hereckých kurzů, na nichž probíhal vlastní výzkum. Následoval popis průběhu kurzu, a to zejména úvodních teoretických přednášek, jejichž tematika korespondovala s teoretickou částí této práce (postupně byly zmíněny techniky správné respirace, fonace a artikulace, základy logického členění textu a teorie zvukové modulace řečového projevu). Zmíněna byla jednotlivá cvičení, která lektor pro výuku hlasové přípravy a techniky jevištní mluvy použil.

Dále již následoval vlastní výzkum, který byl popsán od výběru vzorků až po závěrečnou diskuzi výsledků. Zvolena byla metoda zúčastněného pozorování. Uvedeny byly tři subjekty, jejich výchozí stavy, užití intervence, výsledné úrovně jejich interpretací textu, míra pokroku subjektů a zhodnocení účinnosti užitých cvičení. Závěrem byla uvedena diskuze nad poznatky plynoucími z výzkumu.

Cílem práce bylo zhodnotit míru účinnosti hereckých cvičení zaměřených na správnou techniku respirace, fonace a artikulace při nápravě artikulačních vad a chyb v mluveném projevu. Vzhledem k výsledkům vyplývajícím ze zmiňovaného výzkumu bych tato cvičení označila za více než prospěšná. U každého ze tří subjektů byl patrný progres v úrovni jejich interpretace zkušební monologu. U prvního subjektu se podařilo odstranit potíže s respirací, které vedly k nekvalitní fonaci. Třetí subjekt úspěšně započal snahu o nápravu artikulačních vad a souhlasil s návštěvou logopeda, jehož práce může napravit ty vady, na

které časová dotace kurzu nestačila. Největší pokrok byl patrný u druhého subjektu, ačkoliv je možné, že to bylo dáno charakterem problému a úrovní výchozího stavu subjektu.

Závěrem lze říci, že cvičení využívaná při výuce herectví mohou být prospěšná při nápravě vad respiračních, fonačních i artikulačních (pokud ovšem tyto vady nevyplývají z vadných fyziologických dispozic). Jsou ovšem situace, kdy tato cvičení nestačí a je zapotřebí odborná konzultace s logopedem. Podle mého názoru by mohla tato cvičení být ideální pomůckou v oblasti klinické logopedie.

12 Seznam použité literatury

- Čechová, M. (1998). *Komunikační a slohová výchova*. Praha: ISV.
- Halada, V. (1961). *Technika jevištní řeči*. Praha: Orbis.
- Hůrková-Novotná, J., Makovičková, H. (1981). *Základy jevištní mluvy I*. Praha: SPN.
- Kohout, J. (1998). *Rétorika*. Praha: Management Press.
- Kraus, J. (2010). *Rétorika a řečová kultura*. Praha: Karolinum.
- Kraus, J. (2011). *Rétorika v evropské kultuře i ve světě*. Praha: Karolinum.
- Krčmová, M. (1996). *Fonetika a fonologie. Zvuková stavba současné češtiny*. Brno: Masarykova Univerzita v Brně.
- Palková, Z. (1994). *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha: Karolinum.
- Romportl, M. (1989). *Základy fonetiky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze.
- Šmajsová Buchtová, B. (2006). *Rétorika*. Praha: Grada Publishing, a.s.
- Vlčková-Mejvaldová, J., Štěpáník, S. (2018). *Cvičebnice výslovnosti češtiny nejen pro školní výuku*. Plzeň: Fraus.
- Vyštejn, J. (1986). *Vady výslovnosti*. Praha: SPN.